

Соколёнок

4/2015

июль - август

Лашын

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

Дербенту
2000 лет

Добро пожаловать
в Дагестан!

Бизим бактымыз- тынышлык

Бизим Эдиге авылынынъ байрамлар озгарылатан азбарда уйкен ак уй салынган. Онда коьп боьлмелер бар: медпункт, китапхана, ерли Совет. Уйдинъ алдында мермер тастан кавгадан кайтпай калганларга бийик эстелик салынган. Биз эстеликке барып шешкейлер байламын саламыз, бас ийиймиз. Мен бастан ызына дейим аьдемлердинъ тукумларын, атларын окыйман. Кара кайгылы ойлар басымды бийлейди. Кайтпай калганлар... Оларды кардаш-тувганлары уьмитин уьзбей карап турганлар. Коьп йигитлер элимиздинъ тынышлыгы уьшин яв ман алысканлар. Урыслар арасында, кесек парахатлык энгенде, олар тынышлык акында ойлаганлар. Олар ынанганлар татымлыктынъ ярыклыгына эм ярасыклыгына. Сонынъ уьшин болар, явды йигитлер коькиреги мен саклаганлар.

Элин, Аталыкты саклав-кайдай оьрметли ис! Ама бу енъил ис тувыл. Арымас уьшин куватлы болув керек, кажымас уьшин кайратлы болув керек. Эм куванышлы, эм кайгылы куьн Енъуьв куьни. Бу куьнлерде табият янланады, эм яшавдынъ ярасыклыгын ювык сезесинъ. Тыныш яшав бек баа. Яв ман куьрескенлерге, янын бергенлерге, дав майданында яшав уьшин оьткенлерге кайтип биз разымыз.

Давлетова Алтынай, Эдиге орта мектеби.

Янабда яхшылыкты яклайык

*Аыр кимге де омир керек суьрмеге,
Яхшыды да, яманды да билмеге,
Анъламастан аьжел таска аткышай,
Ер юзинде Аьдем болып юрмеге.*

С. Майлыбаева

Бизим яшавымыздагы яхшылыклар баъри ийги аьдетлер мен байланыслы.

Аьдет! Сосы соьздинъ уйкен маьнеси бар.

Аьдет-ол аьр заман кайтараланып, аьдемлердинъ яшавын бир кепли аьлдеги нызамды ыслав болады.

Аьдетлердинъ ишине аьдемнинъ иске каравы, аьелде эм ямагатта бири-бири мен калай яшавы киреди.

Туьрли аьдетлердинъ яшавга энуйвине халктынъ таьрийхи, ис аьрекети, табиат, аьдемлердинъ кайдай динге сыйынганлары себеп боладылар. Сога коьре, аьдетлер аьдемнинъ нызамында да йол коьрсетедилер.

Бала кылыксыз болып оьссе, кылшыклы болар. Кылшыклы баладынъ он эки муьшеси сав болса да, иш дуньясы аьлек болар. Ийги кылыклы аьдем оьзин бир кепте юритеди, халкы уьшин янып-куйип юреди, яхшылык этпеге шалысaды.

Кылык деген, аргымактынъ кылындай, кылдай йинъишке, коьзге илине коймайтаган зат болса да онынъ эдап, аьдет йорыгын тутувда орны оьлшемсиз.

Аьдемнинъ яшавында ийги аьдетлер аьр заманда да болганлар эм болаягына шек йок.

Ол аьдетлер бизди яхшылыклар этпеге шакрыадылар, тил бирликке, татым-

лыкка, тышак болмага шакрыадылар.

«Аьдетли аьдем!» – десек, коьз алдымызга яныплы, ясы уйкенди сыйлап билген, кишкейге коьрим коьрсеткен, аьр ерде оьз орнын тавып, керекли соьзлерди соьйлеп, терисликтн койдырып болатаган аьдем келеди.

Ата-бабаларымыз нызамга, аьдетке, ырызга, эдапка уйкен эс эткенлер.

Ногайымызда бек коьп пайдалы эм керекли аьдетлер. Соьлеги заманда, халкымыздынъ ийги аьдетлерин биз кулланып та, тутып та билмеге керекпиз.

Аьдет – ол бизим ырызымыз, намысымыз.

Энъ де сыйлы аьдет ногайда – ясы уйкенди сыйлав.

Баъри ясы уйкенлерге «атай», «тей», «абай», «акай», яс болса «бебей», «карындас», «иним» дегенлер. Тенълес болса, бир-бирине «дос», «кыймас» деп йылы айтканлар. Калай уйкен маьне бар бу кишкей соьзлерде. «Ийги соьз йыланды иннен шыгарар, яман соьз аьдемди диннен шыгарар» дегенлей, ийги соьз картка да, яска да бек керек-ав!

Кардаш-тувганлар бир-бирине йыйы келгенлер. Келинлер кайнилерининъ, кайсинълилерининъ ушын атын атамай, баска ыспайы ат айтканлар.

Яслар уйленеекте ата-анасыннан, ясы уйкенлерден сорамай, маслагатласпай кыз сайламаганлар.

«Уясында не коьрсе, ушканда соны этер», – деп аьелине караганлар.

«Анасына карап кызын ал, аягына карап асын иш» дегенлер. Киевге бара-як кыз да ястынъ куллыкшылыгына,

аьдемшилигине уйкен эс берген. Уйленген сонъ яслар айырым яшамага алгасамаганлар. Ясы уйкенлер оларды дурыс тербиялап билимин, сулыбын бермеге шалысканлар. Уныклар бирге тыпак, татым болып оьскенлер.

Баъри исти де бирге эткенлер. «Коьптен коян кутылмас», – дегенлер.

Заманы еткенде уйдинъ уйкенине коьмеклесип уй салганлар, «эншин бергенлер».

Халк аьдетине коьре, уйкеннинъ яшавдагы ийги коьрими, ясы кишкейлерге уьлги болып турган.

Ясы уйкеннинъ соьзин кишкей ерге туьсирмей толтырмага борышлы болган. Баъри ийги аьдетлерди биз ысламага, кулланып та билмеге керекпиз. Алгасайык тек яхшылык этпеге, аьр бир аьдемнинъ коьнъилине етпеге. Сол заман оьзинъе де ийги болар.

Яшав-ол куьрес, оьмир суьруьв. Сол яшавда аьдем енъуьвши болып шыкпага керек.

Ийги аьдетлеримиз бен яшавда яхшылыкты яклайык.

Тоьреева Д., Калинин орта мектеби.

Савлай Россиялык конкурсынын финалисткасы

Москва каласындагы Дмитрий Менделеев атындагы илми-актарув куллыгынын Савлайроссиялык конкурсынын финалисткасы Ногай районнын Кадрия атындагы СОШ-сынын 9 «а» классынын окувшысы Юля Абдулсаматова болган. Ога финалистка грамотасы эм «ас излевши» медали тийисли этилинген.

Онын илми куллыкшысы Эдия Аджимуллаева грамота эм билимлендирувге куллык этувге косымы ушин медаль мен савгаланган. А Ногай район администрация басы К. Суюндиков

яс талантларды хош коьрув ушин разылык хат алган.

Ногай районнын орталыгы Терекли-Мектебтеги администрация меканынын залында район басы Казимагомед Янбулатов финалисткага йогары савгады шатлыклы аьде тапшырган.

Юля Абдулсаматовадын Ногай район яшавшысы, Уллы Аталык согысынын ветераны Муса Отаров акында «Яшав-эрлик» деп аталган илми куллыгы Уллы Енъувдин 70 йыллыгына багысланган.

З. Шугаипова.

Бурумбаева Хадижат Сабат а. Кумлы

Сабат, калай алгасайсынъ,
Бир кишкей де токтамайсынъ.
Бир аз сама токтасанъ,
Мен карайым ишинъди.
Не зат сени юритеди?
Не зат сага куыш береди?
Сабат мени тынъламайды,
«Тик-так», – дейди, агласайды.

Карындасым

Тамилла, карындасым,
Занъырайды тавысынъ.
Куылкинъ – куымис конъырав,
Оьзинъ – оьнерли йырав.
Калай сени суьемен,
Аьли сага тилеймен:
– Меннен эрек туршы сен,
Калай бездим сеннен мен.
Токтатшы авызынъды,
Токтатшы колларынъды,
Уьндемей кишкей олтыр,
Карасанъ, мысык ятыр.

Меним ийтим

Ийтим меним кап-кара,
Ама оьзи тап-таза,
Йылтырайды кундыздай,
Эки коьзи юлдыздай.
«Ап!» — деп биревге айтпас,
Кара ерге ол ятпас,
Биревди де канпайды
Яде ырылдамайды.
Атам мага акырды:
«Неге ийтти сакладынь?
Ойыншыкпа бу сага?
Языкша бу айванга.
Уьйрет сен бу ийтинъди,
Туьзет эткен хаьтенъди».
Уьйретпеге токтадым,
Тек тыньлатып болмадым.

Кишкейлерге

Майкалакай (эртеги)

Бурын-бурын заманда карт пан куртка яшаган. Ярлылыктан тислегендей оьтпеклери де болмаган. Бир куьн карт курт-касына:

— Майкалакай писиртагы, — дейди. — Не заттан писиреекпен? Бир увьис унымыз йок. — Ай-вой, куртка! Ун турган шапшактынъ туьбиннен, беженнинъ муьйислериннен сыпырып кара. Калай болса да, бир тымалак ийлемеге ун табылаяк болар. Картынынъ айтканын этип, куртка каздынъ канаты ман кувьис-муьйистен бир-эки увьис ун сыпырып алады. Тым-тымалак этап унды каймакта ийлейди, майда писиреди. Сувысын деп терезе туьпке салады. Майкалакай терезе туьпте бир аз турады да, олтыргышка каргып туьседи, олтыргыштан эсик бетке тымалап барады, басамактан казануьйге каргыйды, уьйден — каралдыга, каралдыдан — орамга. Событип, майкалакай орам бойлап, топтай тымалап, барады. Йол ман бараятырып, алдына коян шыгады да:

— Эв, майкалакай, мен сени ашайым, — дейди.

— Ашама мени, кылый! Мен сага йыр йырлайым, — деп майкалакай йырлайды:

— Мени беженнен сыпырганлар, Кувьис-муьйистен йыйганлар, Каймакта ийлегенлер, Майда писиргенлер. Терезе туьпте сувытканлар, Мен аатайдан кашканман, Мен абайдан кашканман, Сеннен де, кылый, кашарман? Майкалакай йолга туьсип тымалап барады. Алдына карыскыр шыгады.

— Майкалакай, мен сени ашайым! — деди боьри.

— Ашама мени, карыскыр, мен сага йыр йырлайым:

— Мени беженнен сыпырганлар, Кувьис-муьйистен йыйганлар, Каймакта ийлегенлер, Майда писиргенлер, Терезе туьпте сувытканлар. Мен аатайдан кашканман, Мен абайдан кашканман, Мен

кылыйдан кашканман. Сеннен де, боьри, кашарман.

Событип, майкалакай йолга туьсип, топтай тымалап барады. Алдына аюв шыгады.

— Майкалакай, мен сени ашайым, — дейди аюв. — Кой, котанаяк, сабыр бол, мен сага йыр йырлайым.

— Мени беженнен сыпырганлар. Кувьис-муьйистен йыйганлар. Каймакта ийлегенлер, Майда писиргенлер. Терезе туьпте сувытканлар. Мен кылыйдан кашканман, мен боьриден кашканман. Сеннен де, котанаяк, кашарман.

Майкалакай йол ман тыгырып кетеди, алдына туьлки шыгады.

— Куьн яхшы болсын, майкалакай, сен тамагымды туьсирмеге турысынъ! Майкалакай улпа куйрыкка йырлайды: — Мени беженнен сыпырганлар, Кувьис-муьйистен йыйганлар. Каймакта ийлегенлер. Майда писиргенлер. Терезе туьпте сувытканлар, Мен аатайдан кашканман. Мен абайдан кашканман. Мен кылыйдан кашканман, Мен боьриден кашканман. Мен котанаяктан кашканман. Сеннен де, кылыплы, кашарман.

Калай аьруьв йырлайсынъ, — дейди туьлки. — Мен, майкалакай, картайганман, аьруьв эситпеймен. Меним бурнымнынъ ушына олтырып, тагы да бир йырлаш!

Майкалакай каргып туьлкидинъ бурнымнынъ ушына олтырып йырлайды:

— Савбол, майкалакай! Бек аьруьв йыр, тагы да тынълар эдим. Меним тилиме олтырып, тагы да бир йырлаш, — деп туьлки тилин шыгарады. Аьвмедий майкалакай каргып туьлкидинъ тилине олтырады, а туьлки сол сабатлей зияпетти ашайды.

Халк авызыннан язылган.

Согыс эм ис ийгитлик акында айтувлар

Согыс ол - ашувлык-савлай аьдемшилик тукумын селекеге калдыраган.

Согыс дейтаган бир кимик эм эр кисиге де, кысаяклыга да данък бере-таган, тек биревден кан сорыйды, баскасыннан — коьз ясларын.

Согысты сынамаган, онынъ не зат экенин ийги билмейди.

Согыс-шынты йигитлик тувыл, согыс-эрликтинъ болмаслыгы. Согыс-мараз. Тап тифке усайтаган.

Йигитлик эм атак баьтир мен оьлмейди, оннан сонъ да калады.

Енъуьвдинъ мынъ аты бар, а енъилуьв — аьр заман етим.

Енъуьв сабатин болганынша ювыклатып акыллы эм йигит кепте оьлген, сол баьтир ди.

Баьтир керек тувыл дейтаган Эл, наьсипсиз.

Дуныя юзинде бир деген баьтирлик бар: дуныяды болган кебинде коьрмеге эм оны суьймеге.

Шынты эрлик-коьтерилуьв уьшин ава шары болып калмайды, ерге туьспеге парашют болады.

Эрлик — енъуьвшилерди тувдырады, разыласув-енъилмеслерди.

Йигитлиги барга баьри ер де — Тувган Эл (Ана топырак).

Аьзирлеген С. Култаева.

Ан. Култаев

Анадынъ элиппеси

П п

Парыз, дейлер, намаз кылув, —
Атам, анам аьр заман.
Олардан коьрим алып,
Мен де кылып баслайман.

Р р

Расул тенъизде болды,
Ата, анам ман ял алып.
Сол акында хабарды,
Ол баслайды куванып.

С с

Стамбулда яшай бизим
Сулейман кардашымыз.
Анам айта — болсын яз,
Биз кыдырып барармыз.

Т т

Тахир мен биз байрамга,
Торт алганмыз ашарга.
Косылтагы яным деп,
Мен тилеймен анама.

У у

Утюг алган Уркиет,
Меним тувган куьниме.
Анам коьмегин бере,
Кийим басып уйренмеге.

У ь

Узьликен мен уьй иши
Ойнаса, кир болады.
Анам сондай зат сезип,
Кас, кабагын ябады.

Шайир эм прозаик

Белгили дагыстан шайири эм прозаики Абдула Газимагомед улы сав турган болса, быйыл ога 75 йыл тола-як эди.

Абдула Даганов бизим республикамыздын Чарода районунын Гочоб авылында тувган. Бас дегенде Буйнакск каласындагы педучилищесин эм сонъында Москва каласындагы Ломоносов атындагы университетинин журналистика факультетин битирген. Коеп йыллар узагында окытувшы, авар тилиндеги «Кызыл байрак» газетасынын литература боьлигинин редакторы, Дагыстаннын язувшы-

лар Союзында куллык этип келген. Сонъгы йыллар ишинде дагыстан тиллеринде шыгатаган литература-лык журналарынын бас редакторы болып турган.

1970-нши йылдан алып СССР-динъ язувшылар Союзынын члени болган эм республикадын язувшылар Союзынын правление члени болып сайланган.

Онынъ биринши ятлавлары «Койшылык» деп аталган Чарода районынын газетасынын бетлеринде шыгып баслаган 1959-ншы йылдан алып. Мен «Тавларда оьскенмен» деп аталган биринши ятлавлар йыйынтыгы авар тилинде 1967-нши йыл Дагыстан китап баспасында шыккан болган. Оннан ана эм орыс тиллеринде Абдула Дагановтынъ онавдан артык йыйынтыклары баспаланганлар. Солардынъ ишинде «Танъ», «Коек йол», «Авылдан йол», «Йыллар эм тавлылар» эм баскалары барлар.

Абдула Даганов оьзининъ авар тилине Александр Пушкиннинъ, Михаил Лермонтовтынъ, Сергей Есениннинъ, Мустай Каримнинъ, Мирзо Турсун-Задединъ, Кадриядынъ эм баскалай шайирлердинъ произведениелерин коьширген эм баспалаган.

1997-нши йыл ога Дагыстан Республикасынын халк шайири деген йогары ат тагылган болган.

Шайир 2012-нши йыл дуныядан тайган. Ол ис йолдасларынынъ аьр заман эсинде.

С. Култаева.

Абдулла Даганов

Тавлар

Оьлегенде
Мен атайым йылады,
Кынжал бойлап
Коьз яслары тыгылып.
Калтырады
Карув тайган коллары —
Дав йылларда
Немецлерди коьп кырган.
Коьзяс бетин
Кынжалыннан алмайды...
Неге экен
Солай оьктем йылавы?
Яшав таслав
Кыйнамайды атайды,
Кынжал таслав
Болды ога кыйынлы!
Сол кынжалын
Биз аявлап саклаймыз,
Энди аьр куьн
Колларга да аламыз.

Бийик тавлар!
Мен келгенше дунияга
Туман басып
Ап-ак болып калдынъыз.
Тавларымнынъ
Мен басына шыгаман,
Ава ютып,
Разылык та аламын.
Тавлылар да
Мине тавдынъ уьстине.
Мен оьзим де
Ак шалайлы боламан.
Бактым тав ман

Косылады билинмей,
А мен тавга
Усамага карайман.
О, тавларым,
Сиз бесигим ястагы,
Сага бактым
Косылады, алтагы!..

Аваршадан коьширген А.КУЛТАЕВ.

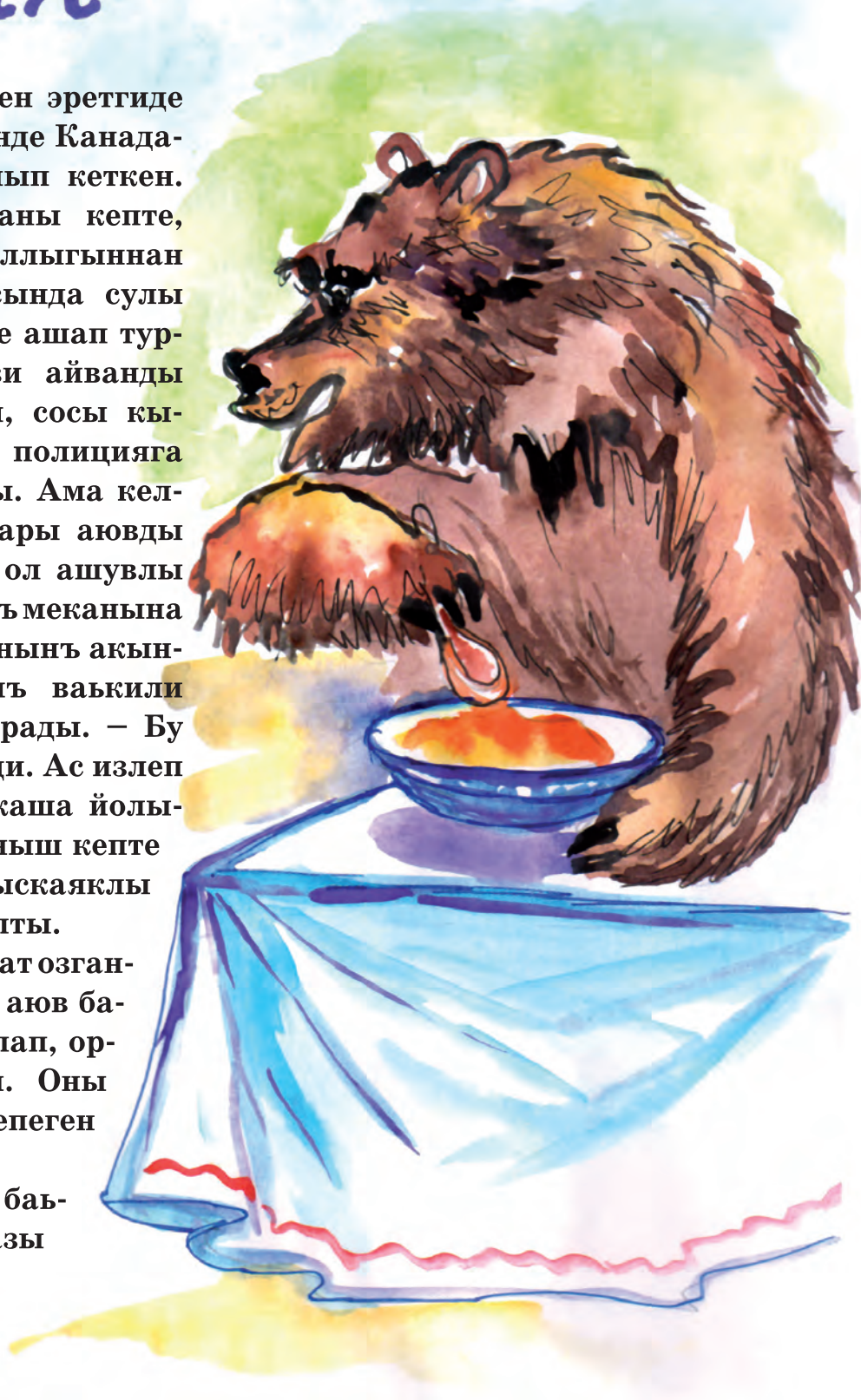

Кызыкдынъ дуньясында Миша каша ашаган

«Маша эм аювлар» деген эретгиде айтылатаган зат сав кебинде Канададынъ бир каласында болып кеткен. Белгили эртегиде язылганы кепте, каладынъ яшавшысы куллыгыннан кайтып келгенде, кухнясында сулы кашасын бир аьруьв кепте ашап турган аювды коьреди. Оьзи айванды тынышсыз этпеге батпай, сосы кыскайклы онынъ акында полицияга билдирмеге деп токтасады. Ама келген полиция куллыкшылары аювды козгамага суьймейдилер: ол ашувлы тувылэди, кыскайклыдынъ меканына эш бир зарарда этпеген. Онынъ акында канад полициясынынъ ваькили Пол Скелтон ашыкландырады. — Бу бир кишкей аюв баласы эди. Ас излеп меканга киреди. Эм ога каша йолыгып калады эм ол оны тыныш кепте ашайды экен. Кашады кыскайклы савытта, калдырган болыпты.

Дурысында да, ярым сабат озганнан сонъ, соьлеги кишкей аюв баласы тойып, авызын сыйпап, орманлыкка кетип калады. Оны кувмага эш бирев де керепеген болган.

Кыскайклы да уьйинде баьри зат та еринде экенине разы болып калады.

Фазиль Абдулжалилов Ах, демеген – ох, демес

Увак ямгырлап, келди куыз,
Келди, туыйип кабагын.
Ак сакаллы етер кыс
Энди бираз табаган.

Кырлардагы онъ аслык
Тазаланып йыйылган.
Савга болып куллыкка,
Амбарларга куйылган.

Ах, деп айтып, эринмей
Ислегенлер яз шакта,
Куллык даьмин билерлер,
Келейткан кыслыкта.

Куллык кайнап турганда
Салкын излеп юргенлер,
Аяз сыккан кыс етсе,
Не зат этер экенлер?

Сол оларга кереги.
Билсин куллык пайдасын.
«Ах, демеген – ох, демес».
Деген эстен таймасын.

Сув акында кызыклы фактлар

Бадыржаннынъ 90 проценти сув болады экен.

Сув ман берилетаган маразлардан йыл сайын 4 млн. аьдем оьледи.

Планетада тек сувдынъ 1,1 проценти турган кебинде ишпеге яравлы.

Уьйкен аьдемнинъ шаркынынъ 70 проценти сувдан болады.

Ер уьстидеги сувдынъ тек 3 проценти таьтли, калган 97 проценти ашшы.

Авыл хозяйство тармагы уьшин дуныядагы сувдынъ 70 проценти керек, а промышленностьке — 22 проценти.

Карбыздынъ 93 проценти сувдан.

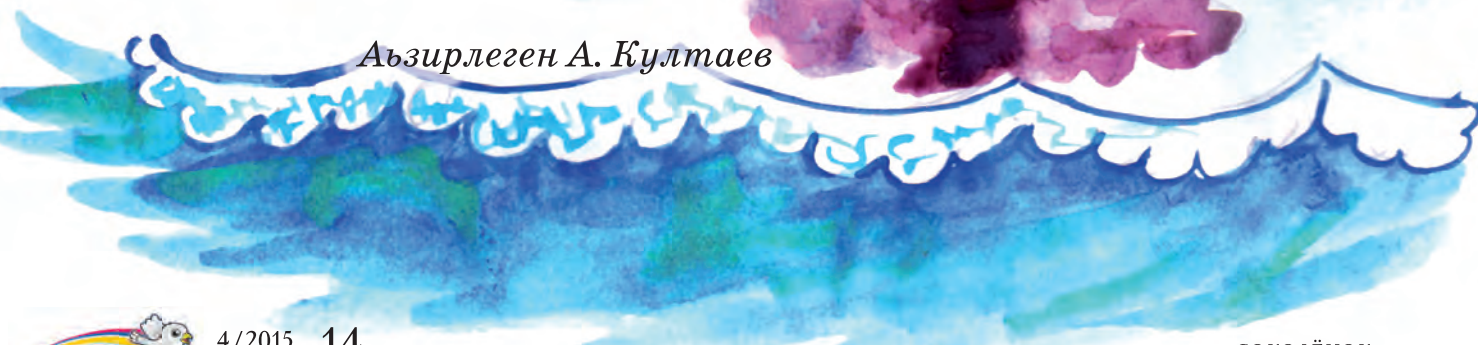
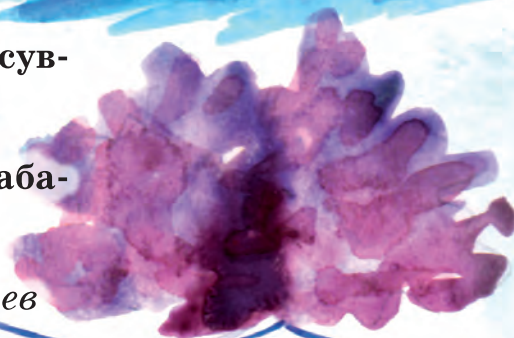
Йылан сувда шагып болмайды.

Аьлимлердинъ токтастырувы бойынша, Ер юзиндеги сувлардынъ 1,7 проценти бузлы кебинде, соны ман оны кулланмага кыйынлы болады.

Губка оьзинде исси сувдан эсе, сувык сувды аьруьв тутады экен.

Бегемот сувдынъ ишинде баласын табады.

Аьзирлеген А. Култаев

Жайдай сөзлери туьсин калганлар

1. Ямгыр явса, биз уйкен астында тыгыламыз.
2. Джанибек мойнына йылы орайды.
3. Меним атайым аьр куьн киетаган йойды.
4. Тарелка уьстинде турган бу
5. Анам туькеннен янъы аькелди.
6. Тетем куьшикке таслады.
7. Янъы йылда уьйге атай салды.
8. Мен бебеме тувган куьнине савга эттим.
9. Эмирбек быйыл бармага аьзирленеди.
10. Бизим авылга куьн сайын келеди.

Басайландыргыш

с	к	н	и	ф	р	у	я	к	ж	с
а	б	и	л	о	с	а	л	р	т	и
е	а	с	к	м	ы	с	а	л	р	т
с	с	а	р	а	и	а	р	п	а	и
и	з	с	д	х	п	к	и	е	и	е
з	б	а	в	а	к	а	ю	т	у	т
а	в	в	с	ч	р	т	к	ю	а	у
м	а	л	ш	к	е	р	и	и	с	я
а	с	ы	л	а	у	т	с	у	и	и
и	р	к	и	л	ю	и	т	а	с	у
о	с	а	л	а	и	к	а	р	а	т

Келисли соьзлер туьзин каранъыз

Краеведлер аьрекети

Эслилерге - тийисли эс

Тарумов районнынъ Александр Невский орташколаасынынъ краеведлери сав окув йылы ишинде тувган-оьскен станицасынынъ таьрийхин уьйренуьв бойынша заьлим куллыклар юритип келедилер демерге керек. Аьр бир авыл ерининъ бас байлыгы - онынъ аьдемлери. Олар оьзлерининъ кишкей Элин кайратлы куллыклары ман оьстирип эм данъклы этип келедилер.

Балалар оьзлерининъ куллыкларында авылдынъ эсли яшавшыларына да эс бермей болмайдылар. Олай деп айтувымыз, краеведлер оларда туьрли-туьрли байрамларда, булай куьнлерде боладылар. Бойтенде, оларды янъы йылда, хатын-кызлар куьнинде, эсли аьдемлер куьнинде, 1-нши Май, 9-ншы май куьнлеринде... Яслары 70-80-нен оьткенлер школьниклерди коьргенлеринде, куванышларын ясырып болмайдылар. Тетейлерге, энейлерге, атайларга эм нагашакайларга олар шешекейлер байламла-

рын ыслатадылар, оьзлерининъ ана тиллеринде йырлар йыр-лайдылар, ятлавлар окыйдылар.

Авылдынъ эсли яшавшысы Наьсипхан Кардакова школада 30 йылдан артык заман тек техничка болып куллык эткен. Аьлиги заманда онынъ коьзлери коьрмейдилер. Тек болса да оьзине сый этип келген аьр бир окувшыга ак юрегиннен разылыгын билдиреди - окувшылар оны 88 йыл толуман кутлаганлар.

Онынъ кыймаслары Тату Гаджиева, Аминат Юсупова, Раиса Попова, Оьлмесхан Нурлыбаева краеведлерди йылы йолыкканлар эм ийги билим алмага, Элимиздинъ тийисли аьдемлери болмага йоравлар эткенлер.

З. Шугаипова.

Кожадынъ хабарлары

Мысыкты майга авыстырган

Кожадынъ пишеси борышкага кендирмай алмага эрин туькенге йибереди. Туькеннинъ иеси Кожага май бермеге суьймейди. Сол заман Кожа, билдирмей, туькеншидинъ мысыгын алып кетеди.

— Шайтанлы болгансынъма? - деп ашувланады эрининъ койнында мысыкты коьрген хатыны. — Мен сени майга деп йибергенмен, а сен мага мысыкты алып келгенсинъ.

— Авызынъды яп, шибереkbас. Алла бизге мысыкты йиберген, артыннан май йибереек болса да билмейсинъ! — дейди Кожа.

Кожа сол соьзлерди айтып уьлгирмейди, эсикке каты урув эситиледи. Туькеннинъ иеси келген.

— Мен ондай маскаралавды суьймеймен! — дейди туькенши. Мысыгымды бер. Койнынъа тыгаятырганынъды балалар коьргенлер! — дейди.

— Мен сенинъ мысыгынъды аьли ок бугындырып оьлтиреек болып туры эдим.

— Не зат уьшин?

— Мысыгынъды байла. Бизге келип уьйренген. Туьнегуьн кендирмей турган бир уьйкен табакты авдарган. Эне оьзинъ карай кой, табакта коьзяс каьдер май калганы йок. Ол кырсызды бугындырмай болаяк тувылман.

— Кой, яным, этпе ол затты, мысыгымнынъ тоьккен майын кайтарайым, — дейди туькеннинъ иеси. — Тек мысыгымды кайтар.

Соьйтип, оьзининъ кылыбы ман Кожа майлы болады.

Койларын кайтарган

Кожадынъ бир неше койы болган. Кыстынъ каты куынле-ри. Кожа койларына ем етпеегин анълайды. Авылдынъ кадысында пишен-ем экинши кыска да етеек эди. Кожа, коьп ойланып турмай, кадыга барады да бу-лай дейди:

— Кады-яным, мен энди картайдым. Оьлмеге заманым да еткен. Меним койларымды оьзинъе ал, оьлеятырсам Ясин оқырсынъ, дуваларымды этерсинъ.

Кады разылыгын береди. Кожа койларын кадыга айдап аькеледи. Язлык келеди. Кожа бир йол артпагын алып, кады-дынъ уьйине барады да:

— Кады-яным, мен бек алыс йолга шыгаятырман. Сен де мени мен бар-мага керексинъ, — дейди.

— Ол неге экен? — деп кадыдынъ кужы-ры келеди.

— Йолда бараятырып оьлсем, яназымды ким окаяк? — дейди Кожа.

Кады кырыннан шыгып кутырады, ашувла-нады.

— Койларынъды ал да, коьзиме коьринмей тас бол! — деп котаннан Кожадынъ койларын кувып шыгарады.

Кожага да кереги сол эди. Соьйтип, ол кой-ларын кайтарып алады.

Шайырлерге ормет

Тарумов районынынъ Ново-Дмитровка авылынынъ китапханасында «Шайирлик куьнине багысланган «Тувган ягымнынъ давазы» деп кызыклы шара озгарылды. Шарада 4-нши класстынъ окувшылары ногай миллет кийимлери мен ясанып белсенли катнастылар. Балалар белгили ногай шайирлери К. Кумратовадынъ, К. Темирболатовадынъ, А. Култаевтинъ, М. Авезовтынъ, Б. Кулунчаковадынъ, С. Батыровтынъ ятлавларын, янъ-ылтпаларын, санамаларын оқыдылар, бесик йырларын йырладылар, юмаклар шештилер, ямгыр явсын деп Набвруз-байрамында тилек салынаган Аьндир-шопай сыдыраларын коьринисли суьвретлеп айттылар.

«Шайирлик куьнин», уйгынлавшылар авыл китапханасынынъ етекшиси Шамбилова А.Б., авыл маданият уйининъ басшысы Арсланбекова Е., мектебтинъ китапханашысы Абдулкадырова З.С., окытувшылар Шокаева А.М., Доюнова А.А., Нукаева Т.М., ерли йыравшы кыскаяклылар Джантувгаева С.М., Юзманбетова А., Аман-

гулова А., Заргишиева М. яратувшылык оьнерлери мен байрамнынъ шат юзине яркын уьлисин костылар.

Шарага авылдынъ ясы уйкенлери, ерли администрациядынъ ваькиллери шакыртылган эдилер. Солардынъ ишинде айтувлы бозлавшы, сарыншы Малият Узаировадынъ кызы Тойбийке де катнасты. Ол анасынынъ тувган-оьскен Шобытлы-авылына багысланган сыдыраларын оьзеленип оқыды. Байрам боьлмесинде китапханашы Болат кызы Аварханнынъ онълавы ман ногай шайирлерининъ китаплери коьрсетилип салынган, олардынъ яратувшылыгына сымарланган буклетлер ярастырылган эди. Секерхан Заргишиевадынъ «Уйкен эди юртымыз» деген асарына язылган йырды йыравшы кызлар занъыратып эситтирдилер. Капланов Алибек те Эдиге авылына эм аьвелги Шобытлы авылына багысланган ятлавларын оқыды.

Яратувшылык байрамы шат эм куваныш аьлде тамамланды.

Капланов А.У., окытувшы, Эдиге авылы.

Уыш агалы = УНИЛИ (эртеги)

Бу эртегиде биз бурын заманда бир карттынъ уыш кедеси болганын эм оларга кайдай оьсиет этип кеткени акында, солай ок олардынъ яшавы кайтип курылганы акында окыймыз. Кеделери атасынынъ эткен оьсиетин кайтип толтырганы акында билемиз. Демек, атасы оьлеектен алдын кеделерине онынъ камырына уыш кап туз аькелип салмага деп оьсиет эткен. Аьне онынъ сосы мырадын ерине еткередилер эм оьзлери эндигиси не болар экен деп карап турадылар. Соьйтип, олар уыш кеше сол камырда куьзет шыгадылар. Бас деп бириншиси, сонъ экиншиси куьзет шыгады, тек олар уйклап бир зат та коьрмей каладылар. Уьшинши кеше кишкейи барганда, атасынынъ кабырына иерли-ювенли бир ат келеди. Ол оны ысламага деп турганда, сол ат аьдемдей болып соьйлейди. Ол сосы кедеге мени ыслама эм эгер дейим бир кыйынлык болса мен сага коьмекке келермен деп соьз береди. Эм соьйтип кедеге кыл калдырып кетеди. Аьне сол кылды кыйынлык болган заманда кеде ширкитсе коьмек болмага болады. Сол зат акында иниси агаларына айтпайды.

Бир куьннинъ бир куьнинде бир хан ярыслар озгармага деп билдируьв этеди. Эгер дейим сонда ким енъсе, сога уыш те кызын бермеге деп хабар шыгарады.

Соьзсиз де, ханнынъ кызлары бек ярасык эм ыспайы боладылар. А энъ де кишкейининъ куьмис шашы болган экен. Сол ярысларда ортакшылык этпеге деп эки уйкен агасы да барады. А кишкейи болса уьйде калады. Агалары кеткен сонъ, ол кылды алып ширкитеди. Сол заманда ога ат келе-

ди эм оьзи де аьруьв кийинип, ярыска кетеди. Йолда келеяткан заманда бир коьлдинъ ортасында эки агасынынъ батып ятканын коьреди. Бу оьзининъ ким экенин де билдирмей, агаларын шыгарады.

Булар уьшеви де басына ийне кадалган бир тоьбеди коьредилер. Шавып бараятканда сосы ийнелерди ушырып туьсирмеге керек болады. Тек уйкен агалары ийнелердинъ уьшевин де

туьсирип болмайды. А кишкейи болса шавып бараятырып уьш те ийнеди ярып туьсиреди. Ярыста алдышылыкты алганы уьшин хан оьзининъ соьзин тутып, ога уьш те кызын береди. Тек ол агаларыннан алдын уьйге тез келип, уьш те кызды ясырып, куьлди булгап, от ягада олтырады экен.

Соьзсиз де, агалары бек ашувлы кайтып келедилер. Уьйдеги иниси олардан хабар сораиды. Агалары ога коьргенин, эситкенин тоькпейшашпай айтадылар. Сол заманда иниси оларга оьзи болганы акында хабарлайды. Эм ол кызлардынъ экевин агаларына береди, а кишкейин оьзине алады. Соьйтип, олар бир хыйлы заман яшайдылар. Тек болса да агаларына оьзлерининъ аьлейлери ярамайды. Неге десе инисининъ пишеси олардан ыспайы болган. Эндигиси агалары не этеегин билмейди. Болмаганда оны оьлтirmeге деп токтасады. Эм босагадан йогары ерге кылышты саладылар. А оьзлери койларды боьрилер кыраятыр деп уьйкен кышкыр саладылар. Аьне сол заман иниси ювырып шыгаман дегенде, йогарыдагы кылыш туьсип, онынъ эки де аягын кеседи. Агалары баьри затлар ман бирге онынъ хатынын да алып кетедилер.

Арасы бес йыл оьтеди. Бир кере ол уьйининъ янында олтырганда аюв ман сокыр келейтканын коьреди. Эм аювдынъ аьдемди сав этип болатаны акында соьйлегенин эситеди. Ол сокырды сав этпеге деп токтасады. Эм ога басынъды меним авызыма сук деп маслагат береди. Соны коьрген иниси аювга оьзин сав этпеге деп тилек салады. Аюв оны да сав этеди. Соннан сонъ ол агалары туратаган ерге йол алады. Йолда манълайында юлдызлы бир кедеди коьреди. Эм оннан кимнинъ кедеси болатанын сораиды. Кеде де ога оьзининъ эки анасы бар экенин эм

атасы аяксыз калып оьлгени акында айтады.

Бу яс кеде оныкы экенин анълайды. Тек оьзин ким экенин айтпайды. Ол оьзи ярлы экенин эм агаларын излейтаганын билдиреди. Бу хатыны тура-таган ерге келип, от ягага олтырады. Сол заманда куьевин таныган хатыны суьйингениннен сокыр болмага аз ка-лады. Олар экеви де агалары ман аьптелерин ув севип оьлтиредилер.

Коьплеген эртегилердинъ ызындай болып, булар тагы да онъып-оьсип, татым яшап каладылар.

Бирев де мутылмаган,
бир зат та мутылмаган...

Геметоббешилер Мамай тоббесинде

Уллы Аталык согысында Енъуевдинъ 70 йыллыгын байрамшылавга багысланган шаралар рамкасында Бабаюрт районнынъ Геметоббеш авылынынъ окувшылар куьби ТОКС отрядынынъ ортакшылары ман бирге «Мамай тоббеш» мемориал комплексинде болып келгенлер.

Районнынъ топографиялык картасында коьрсетилген 102 метрлик бийиклев согыстынъ барысында айырым маьнели болган. Сосы ер бир колдан бир колга коьп кере коьшип турган. Сосы точкага тергев салув Сталинградтынъ орталык кесегине эм Эдилъ йылгасына тергев салув болган экен. Мине сосы ерде ок 1943 йылдынъ 2 февраль куьнинде каты согысы биткен. А Мамай тоббеш миьнълаган орыс аьскершилеринынъ кабыры болып

токтаган.

Геметоббешилер тоббешинъ туьбиннен алып онынъ бийик басына дейим барганлар. Орташа эсапта бийиклиги 15 эм кенълиги 35 сантиметр болган 200 бамак болады: Сталинград согысынынъ куьнлерине коьре. Эм келгенлер «Оьмирлик отына» шешкейлер байламларын салган-

лар. Тойбединъ басына коьтерилуьв комплекс бойынша экскурсия ман эм музей-панорамады карав ман тамамланган. Онынъ тамларында согыс авлагынынъ эдаплыгын сезбеге кыйын тувыл эди.

«Сталинград согыс» музей-панорамасы – Россия еринде уйкен экспозициясына саналады. Ол Сталинград согысына багысланган. Музейде экспонатлар бар: туьрли савытлар коллекциясы, совет согыслык начальниклерининъ эм полководецлерининъ суьвретлери, боевой техни-

ка эм коьплеген суьвретлер графиклери.

Экскурсиядынъ сонъында Мамай тойбесининъ касында пикник уйгынлаган. Оннан сонъ окувшы балалар уйлерине йолланганлар.

– Таьрийхлик ерлерди коьрип келип, биз озьимизди таьрийхине ювык этемиз, аьлиги замандаслар ман болган озьгерислерди бирге ойласамыз. Олар узак эм бир ок заманда ювык, – дейдилер окувшылар Волградтан кыдырувы бойынша хабарлап.

А. Култаев, Махачкала.

Тетем

Меним тетем - ак тетем,
Етпис бес йыл яшайды.
Коьп кыйынлык ол коьрген,
Аьли аьруьв, яйнайды.

Мен тетем мен ойнайман,
Коьп хабарлар тынълайман,
Яшасыншы аьли де
Деп кудайдан тилеймен.

*Бегендигов Хабибулла,
Орта-Тюбе,
1 класс окувшысы.*

Юмаклар

1. Туьссе аслык азбарга,
Кырт-кырт этип ашарман.
«Атса» мысык коьз мага,
Мен тесикке кашарман.

2. Яным меним агашта,
Кызса агаш, туварман.
Бас дегенде мен аста,
Сонъ дувылдап янарман.

3. «Аф!» — деп ийттей шапсымаспан,
Шешип кара юмакты.
Капыдаман — ювытпаспан
Уйге наьлет каракты.

МЕН - НОГАЙ

Атым меним Умахан,
Ногай шоьлде яшайман!
Кийип йиги кийимди
Ногай йырлар тынълайман.

Йырламага суьемен,
Бийип те мен боламан.
Ислам кийим киемен,
Дуа окып аламан.

Суьйинтемен тетемди
Айтканларын этемен,
Ойнатаман бебемди,
Аркама коьтеремен.

Атам-анам айтканын
Туьсирмеймен мен ерге,
Соьзи мен берк болув керек
Аьр бир эр кисиге.

Оьктемсиймен – мен Ногай,
Диним болса бусырман,
Сизге наьсип йорайды
Ногай йигит Умахан.

Умахан Кареев

4/2015

июль - август

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель
Правительство Республики Дагестан

Журнал зарегистрирован федеральной
службой по надзору в сфере связи и
массовых коммуникаций.
Регистр. номер ПИ №ТУ5-0018
от 21 мая 2009 г.

Издается с января 1990 г.

Главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов (зам. гл. редактора)
Т.Зургалова (отв. секретарь)
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Худ. редактор З.Даганов
Тех.редактор Т. Лузина
Художник номера А. Самарская
Оформление обложки М. Ахмедов

Выход в свет 24.08. 2015 г.
Тираж 325 экз.
Заказ №75

Типография: ООО «Издательство «Феникс
пресс» Адрес типографии: 367018, РД,
г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских
журналов «Соколенок» и «Литературный
Дагестан».
Адрес редакции и издателя: 367025,
РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Ногайский язык.
Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.